

УДК 410/43+49

Сейитбекова С.С.

к.филол.н., доц. Ошского государственного университета, Кыргызская Республика

ТИЛДИК ИНСАН МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК КОММУНИКАЦИЯДА

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары тилдик инсан түшүнүгү болуп эсептелет. Изилдөөнүн максаты - тилдик инсан жана анын эл аралык баарлашууда ролун сыпаттоосу болот. Изилдөөнүн методу: тилдик жана маданий иденттүүлүктүн өнүгүү процесстерине маданияттар аралык өз ара аракеттенүүнүн таасирин талдоого негизделген. Маданий байланыштарды түзүүдө жана сактоодо тилдин ролуна, ошондой эле инсандын жана анын тилдик компетенцияларынын өнүгүшүнө маданияттар аралык коммуникациянын өзгөчөлүктөрүнүн таасирине көңүл бурулат. Ошону менен бирге, маданияттар аралык чөйрөдө тилдик инсанды өнүктүрүүнүн ыкмалары каралат. Изилдөөдө тилдик билим берүүнүн учурдагы тенденцияларын жана маданияттар аралык мамилелерди эске алуу менен жүргүзүлөт, ушул жааттагы адистер жана изилдөөчүлөр үчүн актуалдуу болот.

Негизги сөздөр: тилдик инсан; менталитети; эл аралык маданият коммуникациясы; улуттук менталитети; парадигма.

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Предметом исследования в данной работе является понятие языковой личности. Цель исследования - описать языковую личность и ее роль в международном общении. Методы исследования: анализ влияния межкультурного взаимодействия на процессы развития языковой и культурной идентичности. Основное внимание уделяется роли языка в установлении и поддержании культурных связей, а также влиянию характеристик межкультурной коммуникации на развитие личности и ее языковых компетенций. При этом рассматриваются методы и приемы развития языковой личности в межкультурной среде. Исследование проводится с учетом текущих тенденций в области языкового образования и межкультурных отношений, что делает эту работу актуальной для профессионалов и исследователей в этой области.

Ключевые слова: языковая личность; менталитет; международная культурная коммуникация; национальный менталитет; парадигма.

LINGUISTIC PERSONALITY IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

The subject of this research is the concept of linguistic personality. In the study, we describe the linguistic personality and its role in international communication is the purpose of the article. The research is based on the analysis of the intercultural interaction influence of the development of linguistic and cultural identity. The article focuses on the role of language in establishing and maintaining cultural ties, as well as the influence of intercultural communication characteristics on the personality development and its linguistic competencies. At the same time, the methods and techniques of developing a linguistic personality in an intercultural environment are considered. The research is conducted taking into account current trends in the field of language education and intercultural relations, which makes this article relevant for professionals and researchers in this field.

Key words: linguistic personality; mentality; international cultural communication; national mentality; paradigm.

Тилдик инсан түшүнүгү. Коммуникативдик процесстин борбордук звеносу тилдик инсан эсептелет. Тил – адамдын ички рухунун организми, анын жашыруун сырларын ачуунун каражаты [1], адамдын ички дүйнөсүнүн терезеси [2]. Демек, тилди изилдөө тилдик инсандын ички дүйнөсүн түшүнүүгө, элдин руху менен таанышууга, жакындашууга, эл аралык маданият коммуникация (ЭМК) процессиндеги айырмачылыктар жараткан тоскоолдуктарды жеңүүнүн жолдорун табууга мүмкүнчүлүк түзөт жана эл аралык мамилелерде бири-бирин мыкты түшүнүүгө жол ачылат. ЭМК компетенциясы дегенде дүйнө элдеринин тилдик жана улуттук баалуулуктары, тилдик типтердин жана алардын ортосундагы айырмачылыктар тууралуу

түшүнүктөргө ээ болуудагы коммуниканттардын өзгөчө улуттук-спецификалык тибин жана жөндөмдөрүн түшүнөбүз.

ЭМКдагы тилдик инсандардын түрдүү белгилерин жана сапаттарын төмөнкүчө формулировкалоого болот:

1. инсан тилдик коммуникацияда өз улутунун менталитеттик өзгөчөлүктөрүнө, тилдик баалуулуктарына таянат;

2. коммуниканттык иш-аракеттердин мүнөзү кандайдыр деңгээлде улуттук-маданий белгилер жана өзгөчөлүктөр, индивидуумдун билими, маданияттуулугу, акыл жана тилдик деңгээли менен аныкталат;

3. инсан айлана-чөйрөнү, деги эле бүткүл сырткы дүйнөнү тил аркылуу тааныйт, тил аркылуу билим алат жана тил аркылуу башкаларга тарбия, билим берет;

4. жогоруда аталган бардык факторлор эл аралык коммуникацияда тилдик каражаттарды (тезаурис, мамиле-катыштын вербалдык эмес формалары, коммуникативдик стратегиялар, ар кандай тилдик каражаттар ж.б.) туура жана өз орду менен колдонууга оң таасирин тийгизет;

5. тилдик инсан – өзүнчө бир дүйнө, байкоочу жана баамдоочу, кандайдыр деңгээлде психолог жана сынчы. Ал аңгемелешүү мезгилинде коммуникантына ачык билдирбегени менен ага баа берет, анын түрдүү өзгөчөлүктөрүн, кызыкчылыктарын баамдап билет жана ошого жараша аны менен мамиле жасоого аракет жасайт;

6. башка улуттун, мамлекеттин өкүлдөрү менен байланыш-катышка барууда каалайбызбы-каалабайбызбы тилдик, улуттук менталитеттик, психологиялык, этикалык жана башка айырмачылыктар, керек болсо, айрым карама-каршылыктар пайда болот, ал эми бул тоскоолдуктарды жеңип өтүү оңой жумуш эмес;

7. тилдик инсан жогоруда аталган тоскоолдуктардан улам жаралган жагымсыз жагдайларды өз убагында байкоого жана андай абалдан ийкемдүү чыгып кетүү жөндөмүнө ээ болууга тийиш;

8. коммуниканттардын бири-бирин түшүнүүгө, “алтын ортолукту” табууга болгон аракеттери өз ара тил табышууга алып келет. Ар кимдин гана эмес ар бир улуттун, мамлекеттин өз кызыкчылыктары бар, бирок өз ара келишимдерге жана макулдашууларга барууда эч бир тарапка зыян келбөөгө тийиш.

ЭМКда тилдик инсандардын өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүдөй көз караштардан баа берүүгө болот:

- 1) жамааттык жана жекече өзгөчөлүктөр;
- 2) универсалдуулук жана улуттук өзгөчөлүктөр;
- 3) психофизиологиялык мүнөздөмө;
- 4) социалдык теги;
- 5) улуттук менталитет;
- 6) лингвокогнитивдик өзгөчөлүктөр жана ыкмалар;
- 7) эне тилди жана чет тилди билүү деңгээли;
- 8) дүйнөгө болгон көз карашы;
- 9) саясий көз карашы;
- 10) коомдо алган орду;
- 11) иш кагаздарын жазуу, толтуруу сабаттуулугу.

Аталган ар бир аспектиге кайсыл бир тилдик инсан, анын кандайдыр бир тилдик-маданий өзгөчөлүктөрү туура келет. Мындан тышкары, аталган структуралар таанып-билүүчү, коммуникациялык жана башка иш-аракеттерди тейлөөчү талаптарга ылайык да колдонулушу мүмкүн.

Дээрлик бардык изилдөөчүлөр тилдик инсандын структурасынын татаалдыгын белгилешет. Ю.Н. Караулов аларды төмөнкүчө үч деңгээлге бөлүп карайт: а) тилди жакшы билген вербалдык-семантикалык структура; б) лингвокогнитивдик (ар бир тилдик инсандагы байланыш-катышка зарыл болгон түшүнүктөр, идеялар, концептилер) структура; в) прагматикалык структура (максаттар, мотивдер жана кызыкчылыктар) [3].

Коммуникациянын мүнөзүнө жана максатына ылайык тилдик инсандын түрдүү сапаттары да ачыкка чыгат. Коммуниканттар бир улуттун өкүлдөрү болсо байланыш-катыш да бир топ жеңил болот (ар бир коммуниканттын максатына жеткендиги тууралуу сөз болбой жатат), ал эми түрдүү тилдерде сүйлөгөндөр үчүн бул салыштырмалуу түрдө татаалыраак. Айрыкча саясий-экономикалык жактан түрдүү көз караштарда болгон мамлекеттердин өкүлдөрүнүн бир пикирге келиши абдан татаал. Эл аралык мамилелерге катышуучулар коммуникациянын тилин гана жакшы билбестен ал мамлекет, алардын ички кызыкчылыктары тууралуу бай маалыматтарга да ээ болууга тийиш.

ЭМКда жамааттык (топтук) жана жекелик өзгөчөлүктөр бар экендиги тууралуу айтылып өттү. Жамааттык аспекти деп тилдик инсан бир нече сүйлөшүүлөрдөн улам бир топ тажрыйбага ээ болгон же сүйлөшүүлөргө бир нече адам катышкан деп түшүнөбүз. Ал эми жекелик аспектиде коммуникант тажрыйбага ээ эмес, ал билим деңгээлине гана ишенет деп белгилейт Ю.Н. Караулов [3]. Биз болсо, жамааттык тилдик инсандар көпчүлүк, ал эми жекелик тилдик инсан аты айтып тургандай, жеке адам деп айтар элек. Эки аспект тең бири-бири менен тыгыз байланышта, бир адам көп инсандын тажрыйбасына, билимине таянат жана ошол эле учурда бир адамдын туура айткан сөзү, пикири, кандайдыр жаңылыгы жалпынын көңүл борборунан сырт калбайт. Бир эле адам өз элинин руханий дүйнөсүн өзүнө сиңирип алган, же, тескерисинче, жалпы элине таасир эте алган учурлар арбын (мисалы, мамлекет башчылары, таланттуу жазуучулар, дипломаттар). Мисал келтире турган болсок, улуу жазуучубуз Чынгыз Айтматов кыргыз адабиятынын, кыргыз элинин ой жүгүртүүсүнүн алкагынан эбак эле чабыттап чыгып, ааламды айланып кеткен. Демек, тилдик инсандарды жамааттык жана жекелик деп бөлүштүрүү – шарттуу түрдөгү гана көрүнүш жана бири экинчисиз жашай албайт.

Жамааттык да, жекелик да тилдик инсандар эл аралык мамилелердеги коммуникациялар үчүн абдан маанилүү. Тилдик инсандардын “жамааттык” деңгээли ар түрдүүчө болушу мүмкүн, анда чакан топтор да жана ошондой эле ири топтор да болот. Кандай санда болгондо да бул топтор бир бүтүндүктү түзүп турууга, алардын ой-пикири, алдыга койгон максаттары бирдей болууга тийиш. Мында ар бир топтун коммуникациядагы максат-талаптары, сүйлөшүүнү алып баруунун планы, контраргументтер алдын ала чогуу иштелип чыгат, тийиштүү факт-материалдар топтолот, аларга ар тараптуу анализ берилет, коммуниканттар менен керектүү багыттагы жана тармактагы консультанттар да активдүү иштейт.

“Жамааттыктын” экинчи деңгээли – анын кандай тилдик топко тиешелүү экендиги. Советтер Союзу жашап турган мезгилде орус тили бул өлкөдө жашаган улуттар аралык тил гана болбостон, ал эл аралык мамилелерде да активдүү колдонулчу. Союз тарагандан кийин деле көз карандысыз мамлекеттер шериктештигинде (КМШ-СНГ) орус тили өз позициясын жоготту, жок эле дегенде бошондотту деп айтуу абдан кыйын. Мурда СССРдин курамына кирген республикалар азыр эгемендүүлүккө жетишкени менен ар кандай деңгээлдеги жана максаттагы алыскы жана жакынкы чет өлкөлөр менен болгон байланыш-катыштар орус тили аркылуу жүргүзүлүүдө. Ошол эле учурда ар бир жамааттык тилдин өзүнө гана тиешелүү менталитеттик өзгөчөлүктөрү, улуттук духу жана мүнөзү, ошол улутка гана тиешелүү ар түрдүү баалуулуктары бар.

Англис тилинде сүйлөгөн элдер үчүн жогоруда аталган кырдаалдар таптакыр башкача. Алар бир мезгилдерде жанаша жана топ жашамак турсун айрымдары бири-биринен алыс жайланышкан. Көпчүлүк англис тилинде сүйлөгөн мамлекеттердин элдеринин жайгашкан жерине, климаттык шарттарына, чарбачылыгына жараша улуттук-спецификалык өзгөчөлүктөрү да ар кандайча. Англис тилинде сүйлөгөн америкалыктар, англиялыктар, австралиялыктар бир улуттук-маданий типке киреби же алар түрдүү элдерби деген мыйзам ченемдүү суроо пайда болбой койбойт. Бул багытта аларды жакындатуучу жана айырмалоочу параметрлерди төмөнкүчө бөлүштүрдүк: 1) англис тилинде сүйлөгөн өлкөлөрдүн жашоочуларынын бирдей маданий-тилдик мейкиндиги; 2) бара-бара ар бир өлкөнүн өздөрүнө тиешелүү (айрым учурларда тилдик алыстоолор менен) англис тилинин варианттары пайда болгон; 3) англис тили салыштырмалуу түрдө майдараак топторго тиешелүү болгон диалектилерге бөлүнгөн.

Жогоруда аталган параметрлерге байланыштуу дүйнө жүзүнүн ар түрдүү аймактарында көп катмарлуу касиетке ээ болгон англис тили пайда болду.

Тилдик инсандар улуттук-географиялык себептерге гана байланыштуу эмес социалдык топторуна карата да (жаш курагы, жынысы, кесиби, билими, жашаган жери, жашоо образы ж.б.) бөлүнөт. Эң жөнөкөй тил менен айтканда, аялдар колдончу айрым сөздөрдү эркектердин айтпастыгын же, тескерисинче, эркектерге тиешелүү айрым сөздөрдү аялдардын колдонбостугун ар бирибиз күндөлүк турмушубуздан көрүп эле жүрөбүз. Ал эми түрмөлүк жаргондорду ар бирибиз эле жакшы түшүнө бербейбиз. Ар бир инсан – тилдик катмарлардын кичинекей бир бөлүгү, көпчүлүгүбүз байкабаганыбыз менен тилге оң же терс таасирибизди тийгизип да коебуз. Маданий тилдик коом канчалык ирилешкен сайын тилдин катмарланышы да көбөйө берет. Айрым учурларда диалектилик тилдер ирилешип жүрүп отуруп улуттук тилге да айланып кетет да жаңы улуттар пайда болот. Буга орустардын, белорусстардын жана украиндердин тарыхы эң сонун күбө. Булар байыркы орус тилинин эле үч бутагы. Азыркы учурда болсо, тилекке каршы, украиндик улутчулдар мекендештерине орус элин №1 душман катары көрсөтүп жатышат. Мындан улам Россиянын Донецк жана Луганск областтарына (өздөрүн өз алдынча республика деп жарыялашкан) жардам берүү үчүн Украинага каршы жарыялаган атайын операциясы кадимки эле согушка да айланып кетти. Демек, психофизиологиялык, социалдык, улуттук-маданий жана тилдик айырмачылыктар эл аралык мамилелерде чоң көйгөйлөрдү жаратат.

Рух түшүнүгүнө анализ жүргүзүү абдан татаал. Ар бир улут өз элин, эне тилин көкөлөтө мактоого алат, чынында ар бир элдин өз артыкчылыктары бар. Ошол эле учурда, рух түшүнүгү менен материалдык каражаттардын өз ара катышына, алардын өз ара байланышына же карама-каршылыгына да бир тараптуу баа берүүгө мүмкүн эмес.

В. фон Гумбольдт адам рухун анын денесине салып койгон нерсе катары карайт жана ар кандай деңгээлде калыптанган тилдердин өз колдонуучулары жана аларды баалоочулары болот дейт [1]. Мына ошондуктан тилди маданий факторлорду, адамдын ички дүйнөсүн изилдебей туруп илимий жактан кароо мүмкүн эмес. Кыргыз элинде байыртадан эле сөзгө өзгөчө маани берилип келген. Дүйнөдөгү эң чоң эпос катары “Манас” эпосубуздун Гиннестин рекорддор китебине кириши да бекер жеринен эмес. Деги эле, элдик оозеки чыгармачылыкка бай кыргыз элиндей дүйнөдө башка эл жоктур. Мунун бардыгы элибиздин, ата-бабаларыбыздын сөздү кандайча баалагандыгына далил болуп турат. Ушул жерде сөз тууралуу сандаган макалдардын ичинен *жылуу сөз жыланды ийинден чыгарат* деген макалды мисал келтиргибиз келди. Көрдүңүздөрбү, жакшы жана ийкемдүү сөз аркылуу жылан менен да мамиле-катышка барууга, аны да ийге келтирүүгө болот деген ой образдуу түрдө берилди

(чындыгында, сөз *жылан* жөнүндө деле болуп жаткан жери жок, ойду жана тарбияны көркөмдөп берүү үчүн гана *жылан* сөзү колдонулду).

Азыркы лингвopsихологдор гумбольдттук элдик тилдин күчүн жана рухун “жамааттык эске тутуу”, “тилдик менталитет”, “дүйнө картинасы”, “дүйнөлүк тилдер”, “лингвомаданият” сыяктуу терминдер аркылуу аныктоого аракет кылышууда. Гумбольдтчулар менен макул болбогон европалык багыттагы лингвopsихологдор (Л. Вайсбергер, Г. Гольц, Г. Ипсен, П. Гартман ж.б.) тилди ой жүгүртүүнүн каражаты катары эмес, объективдүү чындык менен ой жүгүртүүнүн ортосундагы дүйнө катары карашат. Алар ар бир элдин жана улуттун ой жүгүртүүсү өз алдынчалыкка ээ жана анын өнүгүүсү улуттук тили аркылуу аныкталат деген ойду карманышат [4]. Биз болсо, тескерисинче, гумбольдтчуларды колдоого алуу менен адамдын акыл-эси, ой жүгүртүүсү канчалык өскөн сайын тилдик жөндөмү да ошончолук жогору болот деп ишенимдүүлүк менен айтар элек.

Тилде жана элдин рухунда сакталып калган жамааттык эске тутуу маалыматтын сакталып калышына, анын анда ары байышына, элден элге, уруудан урууга, муундан муунга өтүшүнө шарт түзөт [5]. Жогоруда айтылгандай, улуу “Манас” эпосу буз баш болгон көп сандаган эпосторубуз, сан жеткис элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү миңдеген жылдарды басып өтүп, дал ушул жамааттык эске тутуу, тил, оозеки кеп аркылуу жазуу түрүндө эмес, оозеки түрдө бизге чейин келип жетти. Көчмөн жашоонун, жортуулчулук замандын себеби менен жазуусун жоготуп алган элибиздин ушундай көлөмдүү эпос, дастандарды оозеки жаратышы мүмкүн эмес эле. Биз баса белгилеп жаткан жамааттык эске тутуунун жардамы менен алар улам мезгил өткөн сайын кайра толукталып, байып жүрүп отурду. Бирок да жамааттык эске тутууда сакталып калган маалыматтардын кандайдыр бир бөлүгү таза улуттук-спецификалык белги болуп саналат да, аны башка улуттун өкүлдөрү оңой менен түшүнө алышпайт, кайсыл бир элге адаттагыдай эле кадыресе катары кабыл алынган көрүнүш – башка улуттар жана элдер үчүн жапайы жана жат көрүнүш. Мисалы, бизде тойгондукту жана токчулукту билдирген кекирүү – Европа элдери үчүн абдан уят иш.

П.С. Гуревич улуттук менталитетти элдик чыгармачылыктын, улуттук психологиялык, чарбачылык, каада-салттык өзгөчөлүктөрдүн натыйжасы катары карайт. Илимпоз менталитеттин ичинде түрдүү улуттук баалуулуктар – табигый жана маданий (тарбия, билим алуунун, байыртадан келе жаткан жана мурас катары калыптанган жана ошондой эле заманбап баалуулуктардын натыйжасында ж.б.), эмоционалдык жана токтоо, иррационалдык жана рационалдык, жекече жана жамааттык касиеттер, баалуулуктар камтылган деп эсептейт [6]. Биздеги тууганчылык мамиле, ата-энеге болгон сый, кечиримдүүлүк, толеранттуулук батыш өлкөлөрүн суктандырып келет. Кафе, ашканалардан тамактанып, ар кимиси өз-өзүнө акча төлөө – бизде кандайдыр деңгээлде уят иш. Бизде эзелтеден *Атаңды өлтүргөнгө энеңди алып бер, Алдыңа келсе атаңдын кунун кеч, Таш менен урганды аш менен ур* деп эзелтеден айтылып келет. Ошол эле учурда Батыштан келип, бизди толеранттуу болууга, кечиримдүү болууга үндөп, “тарбиялап” жатышканына күйбөгөн жериң күл болот.

Конституциялык көз караштардан алганда “менталитет” – бир улуттук (тилдик) жана социалдык топко кирген жарандардын чоң тобунун башкалардан айырмаланган өзгөчөлүктөрүн билдирүүчү түшүнүк. Ошон үчүн да “бул биздин улуттук менталитетибизге тиешелүү”, “ал бизди улуттук менталитетибизге туура келбейт” деген сыяктуу сөздөр айтылып келет. Деги эле терең алып караганда, бул эл тигиндей, ал эл андай деген сөздөр да абсолюттук түрдө туура эмес, ал тургай бир эле үй-бүлөдөн да ар кандай мүнөздөгү балдар чыгып калып жатпайбы.

С. Даль ой жүгүртүүнүн парадигмаларына таасир этүүчү төмөнкүдөй факторлорду бөлүп карайт: ой жүгүртүүнүн логикасы; индуктивдүү жана дедуктивдүү, абстракттуу жана конкреттүү ой жүгүртүүнүн өнүгүүсү. Аристотельдик логикага таянган батыштык ой жүгүртүү аналитикалык, рационалдуу, ал эми чыгыштык ой жүгүртүү ассоциативдүү, аффективдүү деген да пикирлер бар. В.И. Дальдын пикири боюнча, индуктивдүү ой жүгүртүү Батыш элдеринде, ал эми дедуктивдүү ой жүгүртүү Чыгыш элдеринде басымдуулук кылат [7]. Биздин оюбузча, мурдагы биз капиталисттик деп атаган мамлекеттердин жарандары бир топ конкреттүүрөөк ой жүгүртөт, аларда өз пайдаңды жана кызыкчылыктарыңды биринчи планга кой деген максат калыптанып калган. Ал эми биз сыяктуу “коммунисттик” духта тарбияланып калгандар абстракттуураак ой жүгүртөт, биздин жарандар мамлекет, эл үчүн кызмат кыл деген принципте тарбияланып калган.

Көпчүлүк изилдөөчүлөр менталитет менен тилдин ортосунда тыгыз байланыш бар деп белгилешет. Чындыгында, бир улут турсун ар түрдүү аймактарда жашаган бир эле улуттун өкүлдөрүнүн психологияларынын жана менталдуулугунун ортосунда бир аз да болсо айырма бар. Биздеги тоолук кыргыздар менен төмөнкү аймактарда өзбек калкы менен канатташ жашаган кыргыздардын психологияларындагы, кептериндеги, өзүн алып жүрүүсүндөгү, башкалар менен мамиле жасоосундагы айырмачылыктар сын көз менен караган адамдарга даана эле байкалып турат. Чындыкка туура келбесе да бизде таластык болсо эле ал мактанчаак деген пикир калыптанып калган. Бул тамаша пикирге фактылар деле байкалбайт.

С.Е. Никитинанын [8] пикири боюнча “тилдик аң-сезим – өзүн өзү таанып билүүнүн ажырагыс бир бөлүгү. Тилдик элементтер менен акыл-эстин элементтеринин ортосунда так бир чек жок, алар бирин-бири толуктап-тактап жана өркүндөтүп жүрүп отурат. Ар кандай оомал-төкмөл мезгилдерде эне тил өзүн өзү сактоонун жана таануунун символу болуп келген”. Ю.Н.Караулов [3] ар кандай татаал мезгилдерге туруштук берүү менен сакталып калган эне тилдин бардык системасын, курамдык түзүлүшүн чагылдырган тилдик аң-сезимдин жана ой жүгүртүүнүн биримдигин билдирген психоглосс деп аталган түшүнүк тууралуу сөз кылат.

Жекече тилдик инсан башкалардан фонологиялык, грамматикалык жана лексикалык касиеттери менен айырмаланып турат. Ар бир инсандын кептик стили өзүнүн алаканындагы жана манжаларындагы бырыштары сыяктуу бири-биринен өзгөчөлөнөт. Кептик стилге жаш курак, жашаган жери, социалдык абалы, тарбия, билим жана жыныстык, психологиялык, физиологиялык өзгөчөлүктөр тууралуу белгилер чоң таасир этет. Оозеки кепте тилдик өзгөчөлүк үндүн жоон-ичкелигине, тонго, интонацияга, тембрге, дикцияга, сүйлөөчүнүн маанайына жараша болот. Бул өзгөчөлүктөрдү жазуу түрүндөгү кепте да байкоого болот. Көзү өткөнүнө жетимиш жылга чукул убакыт өтүп кетсе да кыргыз адабиятында Алыкул Осмоновдой акын чыкты деп айтуу абдан кыйын. Ошондой эле, көркөм чабыты ааламды аралап кеткен Чыңгыз Айтматовдой жазуучу кыргыз адабиятында кайрадан келет деп ким ишенимдүүлүк менен айта алат. Көркөм адабияттан бир аз гана тааныштыгы бар адам Кубатбек Жусубалиевдин чыгармасынан кичинекей гана үзүндү окуу менен бул эпизоддун ага тиешелүү экендигин биле алат. Тилчи-адабиятчылар диалектилик гана эмес оозеки кебиндеги тыбыштык өзгөчөлүктөрүнөн да кимдин кайсыл жерден экендигин айта алат.

Жамааттык жана жекече тилдик инсандардын ортосунда кескин чектин жоктугу тууралуу буга чейин айтылып өттү. Бир жагынан алганда, жамааттык тилдик топ – жекече тилдик инсандардын суммасы, экинчи жагынан алганда, жамааттык жаңылыкты, чечимди жалгыз тилдик инсандын колдонушу толук мүмкүн. Бул жерде Союз мезгилиндеги коммунисттик принцип болгон *Баары бирөө үчүн, бирөө баары үчүн* деген ураан да аргасыздан эске түшүп кетет.

Жыйынтык

Жамааттык жана жекече тилдин айкалышып кетиши ЭМКда айрым татаалдыктарды жаратат. Айрым туура эмес айтылган пикирди алгач ким айткан, ага ким жооп бериши керек экендигин аныктоо да айрым учурларда кыйынчылык жаратышы мүмкүн. Ошондой эле, ким айтканы белгилүү болуп турса да, туура эмес же агрессивдүү түрдө айтылган кеп үчүн жалпы жамаат жооп берип калат. Демек, эл аралык мамилелерде бир пикирди айтууда абдан этият болуу абзел. Себеби саясатчылардын сөзү мамлекеттердин ортосундагы, мамлекет ичиндеги ири маселелерге багытталат.

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1. Гумбольдт, Вильгельм фон. Язык и философия культуры [Текст] / Общ. ред. А. В. Гулыги и Г. В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985. – 450 с.
2. Mead, M. The Application of Anthropological Techniques to Cross-National Communication [Текст] / M. Mead, W. Booth, M.W. Fcregory // The Harper and Row Reader. - 1988.-Pp. 135-150.
3. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
4. Панфилов, В.З. Философские проблемы языкознания [Текст] / В.З.Панфилов. – М.: Наука, 1977. – 287 с.
5. Ерасов, Б.С. Социальная культурология [Текст] / Б.С.Ерасов. -М.: Аспект-Пресс, 1997. – 591 с.
6. Гуревич, П.С. Философия культуры [Текст] / П.С.Гуревич. – М.: Аспект-Пресс, 1994. – 317 с.
7. Dahl, S. Communications and Culture Transformation. Cultural Diversity, Globalization and Cultural Convergence[Текст] / S. Dahl // Project presented to the European University.- Barcelona, 1998.
8. Никитина, С.Е. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре: само моделирование [Текст] / С.Е. Никитина // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 34-40.

Поступила в редакцию: 12. 09. 2024 г.

УДК: 81(62-182.4)

Дунканаев А. Т.

д. филол.н., проф. Ысык-кульск. гос. универ. им. К.Тыныстанова, Кыргызская Республика

Осмонова А.С.

ст. преп. Ошского государственного университета, Кыргызская Республика

КЫРГЫЗ ТИЛИ ИЛИМИНДЕ КӨРКӨМ ЧЫГАРМА ТИЛИНИН ИЗИЛДЕНИШИ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети болуп кыргыз тили илиминде көркөм чыгарма тилинин изилдениши каралат. Изилдөөнүн максаты: көркөм чыгарманын тили, анын образ жаратуудагы функциясы, текст ичиндеги тилдик каражаттардын өз ара таасирлери, процесси, көркөм ойлоодогу ар кыл маанилик өзгөчөлүктөрү ж.б. боюнча окумуштуулар иликтөөлөрүн салыштыруу. Көркөм чыгарманын тилдик каражаттардын колдонулуш функциясын аныктоо аркылуу, көркөм чыгарманын бөтөнчөлүгүн, эстетикалык мүнөз-табиятын, уникалдуулугун ачып берүү максатын көздөйт. Чыгарманын идеялык мазмунундагы карым-катыштарды, сюжеттерди, жаратылыштык көрүнүштөрдү чагылдырууда тилдик каражаттардын ролун, милдеттерин белгилөө, кадыресе кепте, жалпы элдик тилде колдонулуп жүргөн тилдик каражаттын көркөм чыгармадагы поэтикалык маанисин аныктоо, көркөм тексттеги лексикалык бирдиктердин маанилик жылышууларына, маанилик катмарланууларына, поэтикалуулукка ээ болушуна андагы экинчи бир тилдик каражаттардын таасирлерин ачып берүү – лингвопоэтикалык иликтөөнүн негизги максат-милдеттеринин бири. Көркөм текстте тыбыш, сөз, сөз айкашы, сүйлөм, грамматикалык формалар эмне максатты көздөп колдонуларын аныктоо, эстетикалык баалуулукту жаратуудагы ролун белгилөө – лингвопоэтиканын максаты, ал эми предмети катары көркөм чыгармадагы тилдик каражаттардын жыйындысы изилдөө, бул жумуштун актуалдуулугун айгинелейт.

Негизги сөздөр: көркөм чыгарманын тили; тилдик каражат; сөз айкаштары; сүйлөмдөрдүн көркөмдүүлүгү; образдуулук; эмоционал-экспрессивдүүлүк; тилдик бирдиктер.